

»IZ MAJHNEGA DALJNEGA / Z ŽELJAMI PREPREDENEGA / SOSEDSTVA«

Skrivnostno, (že?) od-krito in/ali (še?) za-krito, skrivno razmerje med mišljenjem in pesnjenjem, pesmijo in pojmom, njuna ne-možna so-pripadnost, njuno ne-mogoče sovpadanje, pre-(s)kritje v hkratnosti bližine in daljave med njima, v njuni medsebojni vzporednosti, sosedstvu, obe, tako filozofijo kot poezijo, čeprav sólo za-pada, čeprav sami za-padata v brez-bistveno, lahko spodbudi, tudi – še ali/in že? – danes, tu in zdaj, k sólo-premisleku, k razmisleku o nekaterih ne-samoumevnih, nemara zanju temeljnih, obe utemeljujočih vprašanj, k raz-jasnjenju, k do-ločitvi in od-ločitvi. K raz-ločenju.

Kakšno je razmerje med mišljenjem in pesnjenjem? Kaj ga, kaj ju opredeljuje? Kaj ju vznáša in prinaša, kot tisto nosilno, noseče, v odnos? Prenašata oba tisto isto, kar se v vsakem izmed njiju, v njunih raznoterih likih in oblikah, uobličjenjih, kaže in prikazuje na različen, drugačen način? Izhajata, izvirata in vreta iz istega, vendar vsakokrat enkratno večkratnega? Ali si prihajata nasproti, napotena drug na drugega – toda od kod? od koga? od česa? –, od drugemu drugega? Sta isto- ali razno-rodna? Kakšnega rodu, kakšnega porekla sta? Od kod ne-podobnost v so-rodnosti njunega iz-rekanja?

Je razmerje med mišljenjem in pesnjenjem nekaj obema zunanjega, od zunaj vsiljenega in prisiljenega, tujega, ali notranjega, iz notrišnje sile, iz njune lastne notrine izraščajočega, »sebe-k-drugemu-in/ali-drugačnemu-preraščajočega«? Je njuno razmerje popolnoma nesomerno, ga preči in se vanj zarezuje čisto nesorazmerje? Ali pa se v njunem odlikovanem odnosu do govorice, ki, pogovor sama v sebi, daje videti in slišati svet, naznanja in nakazuje njuna skupna mera? Sredina premerjanja in odmerjanja izmer njunega razmerja?

In, navsezadnje: ali ne bi pesniti in misliti, misleč in pesneč snovati in znavljati odnos med mišljenjem in pesnjenjem, njuno raz-merje, pomenilo obenem tudi pesniti in misliti v njem in iz njega, vanj? O- hraniti odprtost, razprtje vprašanja sólo, po- muditi in zadržati se pri njem in v njem, v in pri njegovi vprašljivosti? Vzdržati ne- gotovost ne- določ(e)nosti vmesnega prostora, vmesja *med*prostora *med* mišljenjem *in* pesnjenjem? V- stopiti v vmesnost sveta in govorice? Sveta- (kot)- govorice in govorice- (kot)- sveta?

Vprašanje razmerja mišljenja in pesnjenja, vprašanje vezi med njima, njune povezanosti ali razvezanosti, bom poskusil razpreti in razgrniti – vsaj v zarisu naznačiti njegovo globoko- in daljnosežnost, njegovo širino in grozavo brezdanjost – z obravnavo pesmi, ki pričuje, je obenem priča in spričevalo, o usodnem srečanju pesnika z mislecem, pesmi o srečanju nemara enega najpomembnejših lirikov dvajsetega stoletja, v nemščini, njegovem maternem jeziku pišočega pesnika judovskega porekla z nemškim mislecem, nemara enim najpomembnejših filozofov dvajsetega stoletja, o prvem – a ne zadnjem – osebnem srečanju Paula Celana (1920–1970) z Martinom Heideggrom (1889–1976). Pesem z naslovom »Todtnauberg« se v celoti, v nemškem izvirniku in v prevodu Nika Grafenauerja glasí:

TODTNAUBERG

Arnika, Augentrost, der
Trunk aus dem Brunnen mit dem
Sternwürfel drauf,

in der
Hütte,

die in das Buch
– wessen Namen nahm's auf
vor dem meinen? –,
die in dies Buch
geschriebene Zeile von
einer Hoffnung, heute,
auf eines Denkenden
kommendes
Wort
im Herzen,

Waldwasen, uneingeebnet,
Orchis und Orchis, einzeln,

Krudes, später, im Fahren,
deutlich,

der uns fährt, der Mensch,
der's mit anhört,

die halb-
beschrifteten Knüppel-
pfade im Hochmoor,

Feuchtes,
viel.

TODTNAUBERG

Arnika, tolažba za oči,
požirek iz vodnjaka z zvezdno
kocko zgoraj,

v tej
koči,

v knjigo
– čigava imena je že sprejela
pred mojim? –,
ta v to knjigo
zapisana vrstica o
nekem upanju, danes,
za mislečega
s prihajajočo
besedo
v srcu,

gozdna ruša, neizravnana,
kukavica in kukavica, posamič,

prvinsko, kasneje, med vožnjo,
razpoznavno,

ta, ki nas vozi, človek,
ki vse poslušša,

ta pol-
prehojena mostiščna
steza v zaraščenem močvirju,

vlažno,
v obilju.

Pesem¹ je Celan, sicer prebivajoč v Parizu, napisal 1. avgusta 1967 v Frankfurtu na Majni, v času potovanja po Nemčiji (trajalo je od 22. julija do 2. avgusta). Preden je prispel v Frankfurt, je 24. julija, v prisotnosti Heideggra, pred več kot tisoč ljudmi, na pesniškem večeru na Univerzi v Freiburgu, v istem avditoriju – v t. i. Auditorium maximum –, v katerem je Heidegger leta 1929 imel nastopno predavanje z naslovom *Kaj je metafizika?* (*Was ist Metaphysik?*) in leta 1933 podal svoj zloglasni rektorski govor *Samouveljavitev nemške univerze* (*Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*) bral pesmi iz zbirke *Predih* (*Atemwende*; 1967). Naslednjega dne sta se Celan in Heidegger – v spremstvu Gerharda Neumanna (in, po nekaterih domnevah, Silvia Viette) –, odpravila k Heideggrovi schwarzwaldski koči v Todtnaubergu in kasneje – pridružil se jim je tudi Gerhart Baumann – na sprehod po horbaškem visokem barju, vendar so ga zaradi dežja in mokrote morali prekiniti. Pesem je, z izrecno navedbo datuma nastanka, prvič izšla v posebni, bibliofilski izdaji 12. januarja 1968 pri založbi Brunidor (Vaduz v Liechtensteinu) v petdesetih numeriranih izvodih, prvega izmed katerih je Celan poslal Heideggru v dar, v knjigo *Pritisk luči* (*Lichtzwang*) – prvo posthumno, po pesnikovem samomoru izdano zbirko, ki jo je za tisk pripravil še sam – pa jo je, kot osrednjo, središčno pesem drugega cikla, vključil v nekoliko predrugačeni obliki in brez datuma.²

»Todtnauberg« v enem samem loku, v loku enega samega stavka, parataktično se-stavljene povedi, na prvi pogled povsem preprosto, pôje o srečanju z ne-imenovanim mislecem, po-imenovanim le posredno, po kraju in pokrajini njegovega pre-bivanja, njegovega domovanja v zavetju gora, in pôje o – osvežujočem? poživljajočem? – požirku iz vodnjaka in o obisku v njegovi koči, o vpisu v knjigo gostov, o zapisu upajočih besed, besed upanja v – pesnikovem?

1 P. Celan, *Gesammelte Werke in sieben Bänden. Band 2*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000, str. 255–256. Prevod Nika Grafenauerja, ki je v zbirki *Lirika*, z reprezentativnim izborom pesmi iz celotnega pesnikovega opusa, objavil doslej edino knjižno predstavitev Celanove poezije v slovenščini (P. Celan, *Celan*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985), je izšel v *Novi reviji* (št. 202/203, str. 139). Naslove Celanovih zbirk navajam v Grafenauerjevih prevodnih rešitvah.

2 Prim. opombo Barbare Wiedemann v komentirani izdaji vseh Celanovih pesnitev v enem zvezku: P. Celan, *Die Gedichte. Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2005, str. 806. Prim. tudi: O. Pöggeler, »Celans Begegnung mit Heidegger«, v: Pöggeler, *Der Stein hinterm Aug. Studien zu Celans Gedichten*, Fink, München 2000, str. 170. Za natančnejši opis okoliščin in poteka Celanovega obiska v Freiburgu leta 1967 in kasnejših srečanj s Heideggrom prim. spomine Gerharta Baumanna: *Erinnerungen an Paul Celan*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1992, str. 58 isl. Prim. tudi: S. Krass, »'Veliko sva si zamolčala'«, *Nova revija*, št. 202/203, str. 133–138.

mislečevem? – srcu, upanja na besedo,³ in pôje o njuni skupni, a samotni, posamični poti, o njunem sprehodu in o njuni vožnji, o njunem pogovoru in o njunem molčeč(n)em, tiho prisluškujočem sopotniku, o vlagi, ki prekine, celo ukine njuno potovanje. Kako naj razumemo zagonetno upovedovanje Celanove pesmi o obisku pri Heideggro, v njegovi koči? Kako in na kakšen način se v njej zrcali pesnikov odnos do misleca? Na kakšen način in kako jo nagovarja in ji prigovarja filozofova misel, kliče k njenemu, pesniškemu odgovoru? Kako v njej spregovarja, v njenih besedah in z njimi, skoznje, govori razmerje med pesnjenjem in mišljenjem?

Čeprav je Celan bil zvest in natančen bralec filozofije, kakor priča obsežna knjiga *Filozofska knjižnica*,⁴ v kateri so našeta vsa filozofska dela, ki jih je posedoval in ki zajemajo domala celotno zgodovino zahodne filozofske misli, od njenih začetkov v antiki do najsodobnejših miselnih zasnutkov, in v kateri je zbrano vse, kar si je v njih podčrtal ali si zapisal vanje, in zato vprašanja odnosa njegovega pesnjenja do mišljenja ni mogoče zvajati in zvesti na problem pesniške prisvojitve, pesemske recepcije in/ali pre-interpretacije Heideggrove misli, je obenem potrebno poudariti, da zavzema, ob vsej ambivalenci, prav Heidegger posebno mesto znotraj Celanovega filozofskega horizonta in zanimanja, od njega je s-prejel marsikatero spodbudo, ne le za svojo poezijo, temveč tudi za svoje razmišljanje o bistvu pesniškega, za svojo poetiko. Hkrati, isto-časno je tudi Heidegger pozorno spremljal razvoj Celanove ustvarjalnosti, oba, tako pesnik kot mislec, sta prebiralala dela drug drugega in si, resda le poredko, dopisovala: njuna osebna srečevanja v letu 1967 in kasneje so-določa, pred-določa pred-priprava, pred-hodnost v in iz vzajemnosti branja, iz in v medsebojnosti odnosa, pogovor pred pogovorom, srečanje pred srečanjem.⁵

3 Gre za skorajda dobesedni navedek – ali, bolje in natančneje: gre za pre-zapis – Celanovega vpisa v Heideggrovo knjigo gostov: »V knjigo v koči, s pogledom na zvezdo nad vodnjakom, z upanjem na prihajajočo besedo v srcu / 25. julija 1967 Paul Celan«. (Nav. po: A. Gellhaus, »... seit ein Gespräch wir sind ...« *Paul Celan bei Martin Heidegger in Todtnauberg*, Deutsche Schillergesellschaft, Marbach am Neckar 2002, str. 6.)

4 P. Celan, *La Bibliothèque philosophique. Die philosophische Bibliothek. Catalogue raisonné des annotations établi par Alexandra Richter, Patrik Alac et Bertrand Badiou*, Éditions Rue d'Ulm/Presses de l'École normale supérieure, Paris 2004.

5 Knjigi Jamesa K. Lyona (*Celan and Martin Heidegger. An Unresolved Conversation, 1951–1970*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006) in Hadriena France-Lanorda (*Paul Celan et Martin Heidegger. Le sens d'un dialogue*, Fayard, Paris 2004) natančno zasledujeta mnogotere niti, ki se spletajo in spet razpletajo v pogovoru med Celanom in Heideggrom. Za splošno oceno prim. M. May/P. Gofßens/J. Lehmann (ur.), *Celan-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2008, str. 254–258.

Srečanje Celana in Heideggra v Todtนาubergu in v »Todtนาubergu« je, kot nekakšen edinstveni in enkratni, radikalno uposamljeni, singularni »primer« – primer brez primere in brez primerjave – razmerja med mišljenjem in pesnjenjem v u-podobah dveh vélikih osebnosti, judovskega pesnika, ki je komajda ubežal pred usodo svojih staršev, pred holokavstom, grozljivim genocidom nad njegovim ljudstvom, pesnika, obteženega s krivdo pre-živetja, in nemškega misleca, ki je, vsaj nekaj časa, med svojim rektoratom, sodeloval s snovalci holokavsta, misleca, obteženega s krivdo so-udeležbe, postalo in ostaja predmet najrazličnejših, bolj ali manj ne-utemeljenih spekulacij v sprepletu domnev in ugibanj o njunih pogovorih, o tem, ali je Celan k Heideggru odšel iskat odgovorov in pojasnila ali pa je prišel po opravičilo in mislečevó sámo-obsodbo, sámo-obtožbo za vpletenost v nacistično oblast, o upanju, vpisanem v Heideggróvo knjigo gostov, upanju, vpisanem v pesem.

40

Pesem »Todtนาuberg«, sama hranjena od nje, iz nje, kot skrinja, hrani skrivnost srečanja⁶ med pesnikom in mislecem, razmerja med mišljenjem in pesnjenjem. Prisluhni ji pomeni: v približevanju k njeni oddaljenosti, v oddaljevanju v njeno bližino, v zadržanosti bližine in daljave vzdržati v drži izvajanja *epoché* nad epohalnim srečanjem, ohranjati in ohraniti njegovo ne-dotakljivo, ne-dotaknjeno skrivnost: prisluškovati iz pesmi v pesem, vanjo iz nje same, iz njenega ne-upovedanega v njeno ne-upovedano, v tisto, kar, obmolklo in zamolklo, morda zamolčano, molčeč govori in govoreč molči skrivnost: poslušati so-zvenenju njenih različnih, ne-uglašanih glasov, poslušati (v) drugo. Na tem mestu danes, tu in zdaj, naj se omejim zgolj na nekaj krajših opomb.

Pesem preveva in v njej veje temeljna neskladnost, neskladje, ki se ga ne da in ki se ne pusti uskladiti v sklad, skladbo pesmi, lom in prelamljanje, sesipanje in sesuvanje u-povedanega samega v sebi – naznanjajo ga že verzni prelomi –: nad na videz idilično podobo kraja in pokrajine z njunim – zdi se – uteho podarjajočim, zdravilnim rastlinjem – arniko in smetliko –, z vodnjakom – v njem Celanu nemara odzvanja spomin na domačo, a izgubljeno Bukovino – zlovešče ždi ime, naslov, v katerem pozvanja ne le smrt, temveč tudi Organizacija Todt (posebna tehnična enota, judovske taboriščnike je silila v delo pri gradnji cest, opravilno nesposobne je ponovno predala SS; tudi

6 Prim. Celanovo misel iz leta 1960 v govoru z naslovom »Meridian« (»Der Meridian«) ob podelitvi nagrade Georga Büchnerja: »Pesem je osamljena. Osamljena je in na poti. Kdor jo piše, ostaja njen sopotnik. // Toda ali ne stoji pesem prav s tem, torej že tu, v srečanju – v skrivnosti srečanja? // Pesem hoče k nekemu drugemu, potrebuje to drugo, potrebuje sogovornika. Poišče ga, prigovori se mu.« (Celan, *Gesammelte Werke. Band 3*, str. 198) Prim. nekoliko drugačen Grafenauerjev prevod v: *Nova revija*, št. 7-8, str. 790.

Celanovi starši naj bi nekaj časa delali zanjo). V navidezno spokojno podobo ob vpisovanju besed o upanju na prihajajočo besedo, besedo misleca, vdre glas – vesti? spomina? opomina? –, od-daljen klic k premisleku o tem, kdo bi se vse mogel vpisati in kdo vse se je vpisal v knjigo gostov. V poimenovanju nedomačnih, neizravnanih tal, v besedi »Wasen«, je mogoče zaslišati tudi tisti kraj smrti, na katerem so zagrebli odrte živali. Kukavica, ki spada v vrsto orhidacej, se v nemškem jeziku, poleg »Orchis«, imenuje tudi »Knabenkraut« (db.: »deška zel«), ker spominja na moda: Celan je moda že v pesmi z naslovom »Radix, Matrix« iz zbirke *Nikogaršnja roža* (*Die Niemandrose*; 1963) povezal s tistim »morjenim«, judovskim rodom.⁷ In čeprav se – vsaj za trenutek – potem, kasneje, v pogovoru ob vožnji zdi, da tisto prvinsko, surovo in barbarsko, neprebavljivo in nerazumljivo postaja jasnejše, razvidnejše in razpoznavnejše, utone in se konča skupna pot po lesenih mostičkih – pri čemer beseda »Knüppel« pomeni tudi gorjačo, palico za pretepanje – prek barja v mokroti.⁸

V-pogled v genezo pesmi, kakor jo podaja tübingenska izdaja Celanovih del, v kateri so zbrane vse pred-stopnje, poleg domala vse-prisotnega, a pri-tajenega, prihuljenega, tako rekoč, v črkah skritega, zastrto razprostrtega in razprostranjenega, temnega tona smrti in nasilja, nemara še razločneje in odločneje daje za-slutiti, na eni strani, zahtevajoč, celo prehitvajoč značaj Celanove pesmi, ki upajoč kliče k prihajajoči besedi, k odgovoru, in, na drugi, neznansko težavnost in težo ne-za-želenega pogovora. Še v bibliofilski izdaji so se verzi o upanju na prihajajočo besedo glasili takole: »/.../ auf eines Denkenden / kommendes (un-/gesäumt kommendes) / Wort /.../« (»/.../ za mislečega / s prihajajočo (ne-/zamudno prihajajočo) / besedo /.../«). V enem izmed prvih osnutkov pa Celan, citirajoč verz iz pesmi »Praznik miru« (»Friedensfeier«) Friedricha Hölderlina (1770–1843),⁹ pravi: »Seit ein Gespräch wir sind,/ an dem / wir würgen,/ an dem ich würge,/ das mich / aus mir hinaus-

7 Prim. Celan, *Gesammelte Werke. Band 1*, str. 239–240.

8 Prim. O. Pöggeler, »Todtnauberg«, v: Pöggeler, *Spur des Worts. Zur Lyrik Paul Celans*, str. 259–271. Prim. tudi: A. Gellhaus, »... seit ein Gespräch wir sind ...«, str. 10.

9 Prim. »Praznik miru« v: F. Hölderlin, *Hölderlin*, prevedel Niko Grafenauer, Mladinska knjiga, Ljubljana 1978, str. 69–76. Kakor Heideggrovo misel v svojem besedilu puščam bolj ali manj, mimo nekaterih namigov nanjo, ne-pre-mišljeno in se, tako rekoč, gibljem po njenem zunanjem robu, tako moram tudi Hölderlinovo pesnjenje, iz katerega sta bistvene spodbude s-prejela tako Heidegger kot Celan, postaviti v oklepaj. V zadnjem času je Ulrike Kuhlmann posvetila posebno študijo odnosu mišljenja in pesnjenja kot osrednjem vprašanju Heideggrovega dela (Kuhlmann, *Das Dichten denken*, Lit Verlag, Münster 2010). Prim. tudi: R. André, *Gespräche von Text zu Text: Celan – Heidegger – Hölderlin*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2003.

stieß, dreimal, viermal« (»Odkar smo [sva] pogovor, / s katerim / se davimo [daviva], / s katerim se davim, / ki me je / porinil iz mene, trikrat, štirikrat«).¹⁰

*

V zvezek z zapiski in izpiski ob prebiranju dveh Heideggrovih del, ob knjigah *Kaj se pravi misliti? (Was heißt Denken?)* in *Uvod v metafiziko (Einführung in die Metaphysik)*, (si) je leta 1954 Celan za-beležil osnutek (domnevno neodposlanega) pisma, ki pričujočemu razmišljanju podarja naslov:

An Martin Heidegger

dieser schüchterne Gruß aus einer wunschturkungenen,
wunschturkungenen Nachbarschaft

Vom Meer her

42

Diesers Gruß Zeichen der Verehrung
aus einer kleinen fernen
wunschturkungenen
Nachbarschaft

Herrn Martin Heidegger
dem Denk-Herrn

auf dem Weg über die Engelsbucht¹¹

10 Prim. P. Celan, *Werke. Tübinger Ausgabe. Lichtzwang. Vorstufen – Textgenese – Endfassung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2001, str. 49.

11 Celan, *La Bibliothèque philosophique. Die philosophische Bibliothek*, str. 409–410.

Martinu Heideggru

ta plahi pozdrav iz z željami prepredenega,
z željami oživljenega sosodstva

Od morja sèm
Tao ~~pozdrav~~ znamenje občudovanja
iz majhnega daljnega
z željami prepredenega
sosodstva

Gospodu Martinu Heideggru
gospodu-misli

na poti čez angelski zaliv

Čeprav Celanov odnos do Heideggrove misli ni enoznačen, nedvoumen, čeprav ga opredeljuje nenehno nihanje med občudovanjem in zavračanjem, resnim spoprijemom in površnimi ob-sodbami,¹² čeprav ga je dolgo pričakovani Heideggrov odgovor¹³ na njegovo pesem »Todtnauberg« pustil hladnega, ga celo razočaral, čeprav Heidegger nemara ni za-slišal – ni hotel slišati? – Celanove pesmi, čeprav bi potemtakem njuno srečanje lahko imeli za spodletelo,

12 V pismu Ingeborg Bachmann z dne 7. septembra 1959 Celan, tako rekoč, v kratki in učinkoviti formuli izrazi svojo distanco do Heideggra: »(Jaz tudi nisem, Bog ve, noben 'pastir biti'...) [(Ich bin auch, weiß Gott, kein 'Hirte des Seins'....)]« (I. Bachmann/P. Celan, *Herzzeit. Der Briefwechsel*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2008, str. 121). Verjetno v zadnjih dneh svojega življenja – listič z zapisom so namreč našli v njegovem zadnjem stanovanju na aveniji Émile-Zola – pa si je v osnutku zabeležil ostro kritiko: mislec naj bi s svojo držo odločilno slabil tako tisto pesniško kot tisto mišljenjsko, »v njuni resni volji [do] odgovornosti [in beider ernstem Verantwortungswillen]«. (Prim. France-Lanord, *Paul Celan et Martin Heidegger*, str. 249.)

13 Pismo navaja Krass, »Veliko sva si zamolčala«, str. 135–136: »Pesnikova beseda, ki upoveduje 'Todtnauberg', imenuje kraj in pokrajino, kjer je mišljenje poskušalo stopiti nazaj v izborjeno (ins Geringe). Pesnikova beseda spodbuja in opominja hkrati, hrani pomnjenje na raznovrstna razpoloženja dne v Schwarzwald. / Toda zgodilo se je že na večer Vašega nepozabnega nastopa ob prvem pozdravu v hotelu. / Od takrat sva si veliko zamolčala. / Mislim, da bova nekega dne razrešila v pogovoru marsikaj od tega, o čemer nisva govorila. /.../ In moje želje? / Da ob dani uri zaslišite govoricu, v kateri se Vam prireka to, kar je treba upesniti.«

za srečanje v praznem, v praznini, srečanje brez srečanja, morda premislek o(b) Celanovem nagovoru Heideggra, če sami postanemo nagovorjenci pesmi, če ji pri-pustimo do besede, pustimo biti pesem, se spustimo in v-stopimo v njeno odprtost, v njeno pokrajino, k njenemu kraju, zarisuje in izrisuje, riše možnost v/iz nemožnosti, moč iz/v nemoči, za-upanje iz brezupa in v njem, da tisto, kar se nas dotika in tiče, kar nas zadeva in prizadene, tisto u-tišano in s-tišano, tiho, némo, o(b)nemelo, spregovori v pesem in pojem, se jima za-da in se ju dotakne, čeprav prelomljeno in zlomljeno, če-tudi v razah in režah, če-tudi nad breznom, če-tudi brez angelov, brez slov in brez glasnikov, brez posredovanja, da se mišljenje in pesnjenje vedno znova na novo lahko z-naj-deta – in mi, ti in jaz z njima, v njiju – na prehodu brez prehoda, na »poti čez angelski zaliv«.